

1991-yildan
iqta boshlagan.

15-yil. 6-son.

ISSN 2010-5584

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Я ПРЕПОДАВАНИЕ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

SHBU SONDA

Dolzarb mavzu

Mukammal
darslik yaratish
dagi mashaqqatlar

9-bet

*Xorijiy mutaxassis
tajribasi*

Get involved in
your own CPD!
oralyn Bradshaw

28-bet

*Diqqat! Yangi rukn:
MAYOQ*

uningdek mushkul
q hech jahonda»

44-bet

*Народы. Языки.
Культура*

«Мировое дерево»
атуре и фольклоре
торкских народов

стр. 61

*Используйте эти
материалы*

ю-ориентированное
е в развитии устной
ной речи студентов
иноязычных групп
дагогических вузов

стр. 73

“Yilning eng yaxshi ingliz tili o'qituvchisi” ko'rik-tanlovi
va “Ingliz tili bilimdonlari” intellektual musobaqasining
respublika bosqichi g'oliblari aniqlandi

B. Rizoqulov olgan suratlari

3-bet

O'zbekiston Matbuot
va axborot agentligida
2014-yil 19-dekabrda
0055-raqam bilan qayta
ro'yxatga olingan.
2015-yil. 6-son.

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XABAROTILMA VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

SCIENTIFIC METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

www.tilvaadabiyot.uz @sarkor.uz www.tilvaadabiyot.uz @sarkor.uz www.tilvaadabiyot.uz @sarkor.uz www.tilvaadabiyot.uz @sarkor.uz www.tilvaadabiyot.uz @sarkor.uz www.tilvaadabiyot.uz @sarkor.uz

Bosh muharrir:

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor DONIYOROV

Mamatqul JO'RAYEV

Shahnoza JO'RAYEVA

Islom ZOKIROV

Ulug'bek INOYATOV

Abduhamid MUXTOROV

(bosh muharrir o'rinbosari)

Nizomiddin MAHMUDOV

Nargiza RAHMONQULOVA

Hikmatilla RASHIDOV

Sirojiddin SAYYID

Ergash UMAROV

Jamoatchilik kengashi:

Muhammadjon ALIYEV

Ergesh ABDUVALITOV

Manzura DADAXO'JAYEVA

Lutfullo JO'RAYEV

Ehson TURDIQULOV

Valijon QODIROV

Sahifalovchilar:

Husan SAFARALIYEV

Gulnoza VALIYEVA

Tahririyat manzili:

100129, Toshkent shahri, Navoiy
ko'chasi, 30-uy.

Telefon: (8-371) 244-04-18,

244-04-15. e-mail: til@sarkor.uz

veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

malidan ko'chirib bosilgan maqolalar «Til va
adabiyot ta'limi»dan olindi, deb izohlanishi shart.
Maqalada nashr etilgan maqolalarda mualliflarning
tugat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan
tuzatishlar qabul qilinmaydi.

smaxonaga 16.06.2015-yilda topshiril-
gan usulida chop etildi. Qog'oz bichimi
41/6. Shartli bosma tabog'i 6,0. «Times»
turasi. 10, 11 kegl. «KOLORPAK» MCHJ
maxonasiida chop etildi.
nizil: Toshkent sh. Elbek ko'chasi, 8.
urtma № 665 Adadi 11200 nusxa.

MUNDARIJA	
YILNING ENG YAXSHI CHET TILI O'QITUVCHISI	3
Uldona Abdurahmonova. Dunyo bilan tillashib	
«DAVLAT TILI HAQIDA»GI QONUN AMALDA	7
Komila Usmonova. O'quvchining og'zaki va yozma nutqi – ma'naviy yetuklik belgisi	
DOLZARB MAVZU	9
Shodiyor To'rayev. Mukammal darslik yaratish ortidagi mashaqqatlar	
ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR	11
D.Yo'ldoshova, G.Umarova. Olmosh so'z turkumi(mi)?	
Shohidaxon Yusupova. Ona tili va botanika	13
Oydin Mo'minova. Shohmi yoki shog?	15
I.Po'latov, S.Odilov. Muammoli ta'lim nima?	16
Shahlo Karimova. Muqimiyning Zavqiyga ta'rif bergan g'azalini bilasizmi?	18
D.Hidoyatova. O'zbek tili fanida rolli o'yin	20
PUNKTUATSIYA QOIDALARI	21
Bashorat Bahridinova. O'zbek tilining punktuatsiya qoidalari	
AKS SADO	22
Obid Xudoyorov. Allada sehr bor, beshikda qudrat	
ADABIYOT QOIDALARI	23
Munisjon Hakimov. 6-mavzu: Adabiy turlar	
LET'S LEARN ENGLISH	24
Lutfullo Jo'rayev. Keling, ingliz tilini o'rganamiz!	
XORIJYI MUTAXASSIS TA'JIRIBASI	28
Get involved in your own CPD! By Coralyn Bradshaw	
METODIK TAVSIYA	29
Feruza Jo'rayeva. Lesson plan	
TAHLIL	31
Dildor Otajonova. Yozma nutq madaniyatida uslubiy bo'yqordorlik	
TADQIQOTLAR	34
D.Xudoyberganova, D.Andaniyazova. Pretsedent nomlar va ularni o'rganish muammolari	
S.Mo'minov, T.Mo'minova. Hasbi hol va tanishtiruv	36
Nilufar Dilmurodova. Psixologik portret nima?	38
Abdurahim Nosirov. Umumbashariy proverbial frazeologizmlar	40
F.Tillaxujayeva, N.Boisjonova. Chet tili darslarida pedagogik o'yinlar	42
Diqqat! Yangi rukn: MAYOQ	
Ergash Umarov. «Buningdek mushkul ish yo'q hech jahonda»	44
AMALIY MASHG'ULOT	46
Sh.Bobojonov, A.Norov. Kompyuter linvistikasi: muammo va vazifa nimada?	
QO'SHIMCHA MATERIAL	47
Marhabo Abdullayeva. Allalarda xalq orzusi mujassam	
Yorqinjon Odilov. Yangi asr o'zlashma so'zlari	48
АКТУАЛЬНОЕ СЛОВО ДНЯ	49
И.А.Узаков, И.Р.Чориев. Актуальные проблемы информационно-идеологической конкуренции по формированию критического мировоззрения у молодежи	
МЕТОДИКА. ОПЫТ	51
Н.А.Насырова. Все профессии хороши	
И.Г.Саидова. Изучение лирики Н.Гумилева	52
ИЗУЧАЕМ ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ	54
М.М.Облокулова. Синтаксический анализ причастия II в структуре английских предложений	
ЯЗЫКОЗНАНИЕ	57
Е.А.Малиновский, И.Г.Ткебучава. Есть ли разница между фразеологией и идиоматикой?	
Н.Т.Муратова. Лингвистические особенности диалогов при обучении иностранному языку	59
НАРОДЫ. ЯЗЫКИ. КУЛЬТУРА	61
Н.И.Журакузиев. «Мировое дерево» в литературе и фольклоре тюркских народов	
Н.Р.Кадьрова. Изучение культуры англоязычных стран на занятиях по английскому языку	62
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	65
В.И.Забурляева. Коммуникативная типология лирических стихотворений Владислава Ходасевича	
ИСПОЛЬЗУЙТЕ ЭТИ МАТЕРИАЛЫ	69
Н.М.Махмудова. Метод проектов как эффективный прием развития творческих способностей у студентов в процессе изучения испанского языка	
Г.Б.Абдуллаева, М.У.Рахманова. Использование педагогических технологий при обучении языку специальности	70
Ш.И.Расулова, Ф.Х.Сафарова. Личностно-ориентированное обучение в развитии устной связной речи студентов иноязычных групп педагогических вузов	73
СВЕТ НЕГАСАЮЩИХ ИМЕН	75
А.С.Лиходиевский. Человек двух эпох	
ФИЛОЛОГИ УЗБЕКИСТАНА	77
Ефим Шаевич Мирочник	
Сергей Иванович Зинин	79
Союз теории и практики	81
Праздник книги	83

VA ADABIYOT
TA'LIMI
LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

jurnali O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Olty attestatsiya komissiyasi Rayosati qarori bilan tasdiqlangan ro'yxatga ko'ra Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha fan doktori ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari ilmiy natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar e'lon qilinishi lozim bo'lgan respublika ilmiy jurnalidir.

Нилуфар ДИЛМУРОВА,
Тошкент молия институти
катта ўқитувчиси

ПСИХОЛОГИК ПОРТРЕТ НИМА?

Аннотация. Мақолада ёзувчи Хуршид Дўстмуҳаммаднинг психологик портрет имкониятларидан фойдаланиш маҳорати хусусида сўз юритилади. Ижодкор портрети ва сийрати бадиий-эстетик тафаккур ва янги адабий йўналиш талабларидан келиб чиққан ҳолда тасвирлаганлиги тадқиқ этилади.

Калит сўзлар: психологик портрет, сюжет чизиғи, индивидуал услуб, анъанавий реализм, бадиий-эстетик синтез, бадиийлик, композиция, пафос.

Аннотация. В статье говорится о возможностях использования навыков при составлении психологического портрета писателя Хуршида Достмухаммедова. Основываясь на художественных и эстетических требованиях нового литературного жанра, автор составляет психологический портрет писателя, описывает его духовное состояние с помощью примеров.

Ключевые слова: психологический портрет, направление сюжета, индивидуальный метод, традиционный реализм, художественно-эстетический синтез, художественность, композиция, пафос.

Annotation. The article describes the possibilities of using the skills in psychological portrait of the writer Khurshid Dostmukhammadov. Based on artistic and aesthetic requirements of a new literary genre the author makes the psychological portrait of the writer and describes his spiritual state with examples.

Key words: psychological portrait, the tendency of plot, individual method, traditional realism, artistic and aesthetic synthesis, artistry, composition, pathos.

Сўз санъати ўзининг сирлилиги, ақлу идрок, кўнгил ва сезиларимизга эстетик таъсир ўтказиши билан таъсирчан кучга эга. Бунда бадиийликнинг муҳим қирраси ҳисобланган бадиий образлар портрети қай даражада мукамал ва бетакрор бўлиши аҳамиятлидир. Бадиий маҳоратни пухта эгаллаган "...ижодкор портрет яратишда юз, кўз, қош, лаб, бурун каби аъзоларни тасвирлаш билан чекланмай, гавда, қўл, бош ҳаракатлари манераси, гапириш оҳанги ва суръати, қилиши, йиғлаши (ушбу ҳолатлардаги мимикаси) каби инсон руҳияти билан боғлиқ фаолиятларга ҳам катта эътибор қаратади"¹.

Ушбу назарий ҳақиқат тақозосига кўра Хуршид Дўстмуҳаммад эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш мотивлари илдизини очиш, бу курашда фаол иштирок этадиган типик шахслар фаолиятини сюжет чизиғида бирлаштириш, уларнинг ботиний ва зоҳирий дунёсини тўлақонли ёритишда портрет имкониятларидан самарали фойдаланишга интилади. Адиб воқеа-қодисаларни ҳаётийлик ва бадиийлик мезонлари асосида пухта тасвирлаб, турли образлар қиёфасини чизади. Шу йўл билан улар руҳий дунёсига назар солади. Психологик портрет яратиш баробарида индивидуал услубига янада сайқал беради.

Муҳими шундаки, ижодкор портрет яратиш борасида анъанавий реализм, мажозий модерн, романтизм ва мистик романтизм заминиде туғилган индивидуал услуб тақозо этадиган йўл-йўриқлар бўйича иш тутлади, яъни тафаккурий илмни кўнгил илми билан туташтиради, зоҳирни ботин билан уйғун ифода этишда имкониятларидан сирлиликни маромида сақлаб қолади.

Адиб турли вақтда, ҳар хил ижодий кайфиятда ёзган ҳикояларининг ҳар бири олам ва одам моҳиятининг янги жиҳатларини кашф этиш сари ташланган муносабат қадам бўлиб, бу интилиш самараси, аввало, портретлар суврати ва сийратини бадиий-эстетик тафаккур талабларидан келиб чиққан ҳолда тасвирлаш ва аҳли қилишда кўринади. Кўпгина ҳикояларида портретлар тасвири кўнгил илмига хос ботиний ва зоҳирий ҳолатлар ва, ниҳоят, бадиият қирралари ҳамда эстетик деал тасвири билан ёнма-ён яшайди.

Шу хил хусусият "Васий" ёки "Саф"да, "Маҳзуна" ва "Ибн Муғанний"да айрича намоён бўлади. Биноба-

рин, бу ҳикоялар сюжети ва композицияси персонажлар қиёфаси тасвири ва руҳияти ифодаси синтезидан ташкил топгани бениҳоя мароқлидир.

"Васий" ҳикоясини ўқир эканмиз, ўзи билан ўзи дарди-ҳол қилишга киришган жувон эътиборимизни тортади. Муаллиф-ровий шундай ҳолат пайдо қиладики, беихтиёр "оппоқ тоза дастурхонга йўрғакланган чақалоқни тиззалари орасида ётқизиб тебратиб ўтирган жувон"² руҳияти иқлимига боғлиниб қоламиз.

Хувиллаган катта ҳовлида ёлғиз яшаётган жувон руҳи ва вужудини нимадир эзади, нимадир бизнинг вужуд ва руҳимизни ҳам исканжага ола бошлади, дастлаб жувоннинг мавҳум-туманли дунёсидан бир нарсга илғамай қийналамиз, кейин эса ойнага тушган нур билан ўчакишгани ва ўша нурни ўчириб ташламоқчи бўлганини кўргач, бирдан сергак тортамиз. Жимжит ҳовлида жувон танҳо эмас, яна кимдир бор ва чиндан ҳам тезда номаълум ҳамроҳ пайдо бўлади. Жувон эса ҳамон "Йўрғак устида дув-дуе кўзёш" (91-бем) тўқади ва чақалоқ билан куйиниб сўзлашади: ахир неча марта туққан, лекин золимлар олиб қўяверишган, аммо бунисини сира бермоқчи эмас, фақат буниси, афсуски, йўрғакланган ёстиқ холос.

Ажабо, ранг-рўйини олдирган жувон қиму, "майкачан, елкалари туртиб чиққан увоққина йиғит" (93-бем) ким? Руҳий ҳолатлар ва хатти-ҳаракатлар билан вобаста қилиб берилган портретлар тасвиридан ниҳоят биламизки, ёстиқ-чақалоққа умр тилаб, яна турмушга чиқишни бутун вужуди билан орзу қилаётган жувон — бахту тахтини тополмаган, аллакимлар хоҳиш иродасига қараб яшаётган ожиза зўрға асраб қолган я р и м т а к ў н г и л васийлигини олган ҳомий ёки кўриқчидир.

Айниқса, "Ибн Муғанний" ҳикояси моҳиятид кўнгил илмига интилиш эҳтиёжи янада яққолроқ намоён бўлади. Бу эҳтиёж ҳикоя эстетик идеали билан сингишиб кетади. Бинобарин, айна шу сингишув боғлиқ қарама-қарши Ибн Муғанний портретига хос хусусиятларни ишонарли тасвирлар орқали мустаҳкамлайди.

Ҳикоя сюжетига сайқал берган шиддатли руҳи туғёнлар ичра Ибн Муғанний суврати ва сийра-

алоҳида кўзга ташланади. Ибн Муғанний дилида чўкиб ётган улкан дард ва армон чехрасини қоплаган оғриқ қўланкалари билан йўғрилган ҳолда ҳаққоний акс эттирилади ва бу ҳасратлар ҳаёт ҳақиқатидан яққол дарак беради. Кўҳна дунёни эмас, вужуди ва кўнглини ҳам қўмган қор билан олишув чоғида жисмоний ва руҳий кучи баравар сезилади. Зеро, бу жараёнда мустаҳкам характерга эга бўлган, аҳд қилган ишини бажармаса қўймайдиган индивидуал тип сифатида ҳам гавдаланади.

Ибн Муғанний *"совуқдан, очликдан қотиб ўлаётган қўшлар, совуқни ҳам сезмай қўйган қўли, оёғи, жиллаб ачишаётган бели ҳақида ортиқча қайғуриш"* (163-бет) беҳуда эканлигини англаб етгандан кейин яна ҳам шижоаткор шахсга айланади, мақсади – фақат жони эмас, маънавий-маърифий дунёсида мавжуд масалаларни ҳам бутунлай қўтариш! Даҳшатли офат билан муросасиз кураш туфайли рафторини эгаллаган асабий таранглик, борлигини чулғаб қатъият ва ғайрат, ич-ичида илдиз отган умидворлик ва мағрурлик, афсус-армон ва тажанглик ишонарли лавҳаларда ёритилади.

Руҳий фожиа-мусибат кўлами муаллифни дадилроқ ва хушёрроқ қалам тебратишга ундайди, шу боис муаллиф руҳий эврилишлар заминига янада теран назар солади, оғриқли кечинма ва эҳтирослар тизимини қиёмага етказиб тасвирлашни мақсад қилиб қўяди. Натижада мажозий образ – қ о р асоратлари ўқувчи юрагига кўчаётгандек туюлади. Офат касрига беҳисоб махлуқлар қирилиб кетаётгани манзараси Ибн Муғанний портретини яна ҳам бўрттириб кўрсатади, ҳатто кўнгли иқлимида туғилаётган хуружлар асоратини ифодалайди.

Ибн Муғанний портрети хусусиятидан кескин фарқ қилувчи *"Жим ўтирган одам"* асаридаги Қурбонали портрети қатъият билан олға интилмаслиги, иродаси ва сабру бардошини кўрсатиш туйғусидан йироқлиги, яъни табиатан ўзини курашдан четга тортадиган типлиги билан алоҳидалик касб этади. Лекин бутун жисму жони, руҳияти зиддиятли изтиробларга қўмилиб юриши билан Ибн Муғанний шахсига яқин туради.

Алоҳида қайд этиш лозимки, *"Саф"* ҳикоясидаги Райим чол, *"Жажман"*даги Зардушт бобо, *"Безор қўшнинг қарғиши"*даги Она портретлари ҳокисор, мулоҳазакор, оғир-вазмин, адолатпеша, имони ва виждони бутун инсонлар тимсолини гавдалантирса, *"Маҳзуна"*даги Бўри Собитович, *"Маданиятли киши"*даги Умматович, *"Безор қўшнинг қарғиши"*даги Ота, *"Кўз қорачиғидаги уй"*даги Соҳиб ва Соҳиба портретлари олчоқ, худбин, кўрқоқ, нусхалар тимсолини умумлаштириб беради. Адиб реал шахслар билан бирга мажозий образлар портретини чизишда алоҳида маҳорат кўрсатади, мажозий образлар қиёфаси – ботини ва зоҳирини ифодалаш орқали эстетик идеалини тўлароқ рўёбга чиқариш ва ҳаёт ҳақиқатини теранроқ англашни мўлжаллайди. Масалан, сермаъно фалсафий оҳанглар ва теран поэтик мазмун билан йўғрилган *"Қоялардан баландда"* ҳикояси шаклу шамойили ва эстетик идеалини Ота бургут ёки Она бургутнинг ташқи кўринишларига хос белгиларсиз тасаввур қўполмаймиз. Адиб эркак бургут кўнғирлиги, модасининг думи оқлигини эслатиб ўтиш билан кифояланмайди, ғайб нигоҳи билан улар ботини ва зоҳирига назар солади, аниқроғи, тоғ-водий эгалари бўлган ғаройиб қўшлар кўз ўнгимизда бир-бирига руҳан боғланиб

қолган, тинмай оила ва зурриёт ташвишини чекадиган онгли мавжудот тарзида гавдаланади.

Мажозий образлар психологик портретини яратиш соҳасида изланишини изчил давом эттирган ёзувчи *"Қоялардан баландда"* ҳикоясида қўллаган тажрибасини *"Жажман"*да яна ҳам кенгроқ, яна ҳам ишончлироқ тарзда намоён этади.

Адиб ижодида алоҳида ўрин тутадиган Зардушт бобо ёки бошқа кўпдан-кўп эпизодик персонажлар қатори Жажман образи ва унинг портрети тасвири асар психологик муҳитига теран синдириб юборилади. Аслида ҳикоя буткул мажозий бўлгани боис ундаги ҳар бир персонаж ва ҳар бир персонаж портрети тўла маънода мажозийлик касб этади. Хусусан, мана шу мажозийлик ичра Жажман алоҳида сирли қиёфаси орқали диққатни тортади.

Дастлабки саҳифаданоқ муаллиф Зардушт бобо зиммасига улкан бадиий-эстетик вазифа ортгани – унинг ботиний-зоҳирий қиёфасидаги сифатлар ёрдамида ҳаётини ва бадиий ҳақиқатини чуқурлаштиришга интилгани кўринади. Муҳими, Зардушт бобо зоҳирий қиёфаси ифодасига кенг ўрин ажратмайди, эътиборни иложи борида ботинга қаратади, зоҳирий ва ботиний ифодалари бирлашар экан, отахон қанақа характер эгаси эканлиги, қандай олижаноб ниятлар билан яшаши ойдинлашади. Қария ҳаёт синовларидан мардона ўтган, эътиқоди ва ихлосига содиқ қолган покдомон шахс сифатида гавдаланади. У яхшилик худоси бўлган Ахурамазда номини тилга олиши ва ундан мадад сўраши ҳамона бундай ҳолат рўй беради: *"...соч-соқолидан, қуюқ қўшларидан нур таралди – ён-атрофида бир зум фонус ёниб ўчгандек бўлди"*. (137-бет) Ана шу мистик ва романтик ҳолат туфайли эзгуликни ҳимоялаш ва қадрини кўтариш учун бел боғлаган образ сифатида дилимиздан мустаҳкам жой олади. Отахон нигоҳи орқали Жажманни қузата бошлаймиз ва унинг портретига ёвузлик қирралари мавжудлигини теран ҳис этамиз: *"...махлуқ кўзи, қўлоғи, тумшуги дам сичқонникига, дам тулқиникига ўхшаб тинимсиз товланар эди..."* *"Олмаҳон-ку"* – деб юборди ичиди бобо ва шу заҳоти бошини чайқаб: *"Тулқи билан сичқондан тарқаган кўринади"*, – деган ҳавлга борди, бирпас жим қолгач эса, *"Қорни кенгауруники..."* – деди пичирлаб, лекин махлуқ қаддини ростлаб, икки оёқлаб бораётганини кўриб: *"Ё одамдан тарқаганмикун?"* – деб ўйлади ва беихтиёр шак келтириб қўйгандек, *"Шошиб ёқасига туплади"*. (140-бет)

Кўринадики, биз Зардушт бобонинг дилида кечаётган эврилишлар баҳонасида Жажман қиёфаси ва феъл-атвори ҳақида анчагина кенг тасаввур ҳосил қиламиз. Бинобарин, отахон дилида жўш ураётган нафрат ва надомат бизни бефарқ қолдирмайди.

Бундан ташқари *"Нигоҳ"*, *"Паноҳ"*, *"Оромкурси"*, *"Чаёнгул"*, *"Сўроқ"*, *"Куза..."* каби қиссаларида ҳам портрет орқали образлар руҳий дунёсини чуқур очиш, ҳаётини зиддиятларни талқин қилишга жондий эътибор берилади. Хусусан, нафс ва инсон муносабатлари масаласи кўндаланг қўйилган *"Сўроқ"* қиссасида турли-туман образларнинг бетакрор қиёфалари жонланади. Қиссанинг бош қаҳрамони Бозор характери изчил шаклланиб, психологик хуружларга чулғаниши фақатгина сюжет динамика ривожига эмас, айти пайтда тўқнашувлар билан қоришқ ҳатти-ҳаракатларни намоён этадиган психологик портрет ёрдамида ёритилади.

Асар конфликт тақозосига кўра Бозор турли мураккаб вазиятларга тушади, турли драматик ва аянчли ҳолатларни бошдан кечириди, сюжет ривож жараёнида ана шу вазиятлар ва ҳолатларнинг барчаси Бозор маънавий дунёси кўзгусига айлана боради. Натижада биз унинг сувратида тепчиб турадиган руҳий қийноқлар, афсус-армонлар, қайғу-ҳасратлар ва орзу-умидлар гирдобидан кўз узолмай қоламиз.

Бозор суврати билан сийрати тасвири асарда мустаҳкам занжир вазифасини ўтайди: эстетик идеалдан то пафос, сюжетдан то композиция, зиддиятлар тўқнашувидан то жамики персонажлар ҳамкорлиги, тугундан то ечимга қадар – бари-барини жипс ушлаб туради. Асарда Бозор билан келгиндилар ўртасидаги махфий битимдан хабар топган ҳўжалик раиси суврати ва сийратидида рўй берган ўзгаришлар нозик зиддиятли чизгиларда берилади. Илгари мағрурлик ва манманликини ҳаётининг кўрки санаган раис энди Бозор қошида тагини ҳўл қилиб қўйган гўдак ҳолига тушади. Умаришлар бошида турган ғаламис директор Раҳматов раисдан бешбаттар аҳволда. Қарангки, ҳатто бирон марта Бозор билан тузук-қуруқ саломлашмаган Раҳматов энди бутунлай бошқача – тўнини ўзгартирган, яъни заводга дахлдор улкан сирни биллиб қолган, руҳида исён кўзгалган Бозорни ўзига минг йиллик қадрдондай яқин олади, ўлиб-тирилиб сояси-га кўрпача солмоқчи бўлади.

Зарур ўринда қўлланган "калтабақай қўлларини чўзиб Бозорни бағрига босмоқчи эди, қорни

ҳалақит берди" жумлалари адибнинг портрет чизиш орқали руҳий тўғғени очишда адиб катта тажриба тўплаганини кўрсатади. Зеро, мажозий маъно касб этган қорин сўзи Раҳматов умр бўйи ҳайвоний нафс ташвишини чекганини англатади.

Қорин қўйишда, яъни ҳайвоний нафсни қондиришда бош ҳисобчи Давлатов Раҳматовдан қолишмайди. Муаллиф Давлатов характери, психологияси ва портретини ажратиб кўрсатиш учун тасвирга зўр берар экан, сўзни исроф қилмайди, аксинча, мухтасар ва таъсирчан ифодалар воситасида у сувратан ва сийратан қанақа типлигини кўрсата олади. Масалан: "...айиқдай гавдаси тулкинидай бўлиб қолди. Ичидан ҳаво чиқиб кетган пуфакдек бўшашиб, ҳам ҳадик, ҳам пўписа аралаш пишиллади". Муаллиф Давлатов феъл-атворида айёрлик ёрлигини зўрма-зўраки ёпиштиргани йўқ, айиқники каби улкан гавдаси ногаҳон тулкиникидай кичрайиб қолганини маромида тасвирлаш орқали поэтик тасвир бўғғини кўюқлаштириш – қаҳрамон характерида хос хусусиятни бўрттиришга эришмоқда.

Шундай қилиб, Хуршид Дўстмуҳаммад ҳикоя ва қиссаларида бадиий-эстетик гўзаллик қирраларини кашф этиш, ҳар жиҳатдан мукамал характер яратиш, руҳият иқлимини теран талқин қилиш, сюжет ва композицияни таранглаштириш, драматизм ва конфликтни кучайтириш мақсадида психологик портрет имкониятларидан унумли фойдаланади. Бинобарин, адибни бундай изланишга ҳаётини ва бадиий ҳақиқат уйғунлигини англаш эҳтиёжи ундаб туради.

¹Ф. Салаев, Г. Қурбонниёзов. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. Т., Янги аср авлоди, 2010. 185-бет.

²Хуршид Дўстмуҳаммад. Беозор қўшнинг қарғиши. Ҳикоялар. Т., Шарқ, 2007. 86-бет. (Кейинги мисоллар ҳам шу манбадан олинган бўлиб, саҳифаси қавс ичида кўрсатилади.)

³Хуршид Дўстмуҳаммад. Қиссалар. Т., Шарқ, 2011.

⁴Уша китоб. 229-бет.

Абдурахим НОСИРОВ,
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари
университети мустақил тадқиқотчиси

УМУМБАШАРИЙ ПРОВЕРБИАЛ ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАР

Аннотация. Мақола провербал фразеологизмлар масаласига бағишланган. Муаллиф бу тип фразеологизмлардаги эквивалентлик, миллий ўзига хослик каби хусусиятларни ўзбек, француз, рус каби тиллар мисолида ўрғанаган, муҳим хулосалар чиқарган.

Калит сўзлар: фразеология, провербал фразеологизм, эквивалентлик, мазмуний умумийлик, миллий ўзига хослик.

Аннотация. В статье исследуются провербиальные фразеологизмы. Автор на примере русского, английского и французского языков изучает особенности эквивалентности и специфичности данного национального типа фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеология, провербиальный фразеологизм, эквивалентность, смысловой общность, национальная специфичность.

Annotation. The article is devoted to the study of proverbial phraseology. On the examples of the Russian, English and French languages, the author studies the characteristics of the equivalence and specificity of such a national type of phraseology.

Key words: phraseology, the proverbial phraseology, equivalence, contextual generality, national specificity.

Дунё тиллари фразеологик фондининг мураккаб ҳодиса эканлигини тасдиқловчи жиҳатлардан бири провербиал фразеологизмларнинг (кейинги ўринларда ПФ) мавжудлигидир. Провербиал фразеологизмлар тўлиқ ёки қисман кўча маънода ишлатиладиган, контекст таркибида мустақил маъно англата оладиган, киноя-қочиримли ёки насиҳатомуз фикрни ифодаловчи мақол, матал ва иборалардан иборат турғун бирликлар ҳисобланади.

Ўрни келганда шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, мақол ва маталлар халқ оғзаки бадиий ижодиётининг мустақил жанрлари, улар қандай қилиб фразеологизм-

ларнинг бир турига айланиши мумкин, деган маъниқий савол туғилиши табиийдир. Ўрганилаётган масаланинг моҳиятига назар қилинса, гап фольклорга хос жанрлар таснифи ҳақида эмас, адабиётнинг хоҳ оғзаки, хоҳ ёзма шаклида бўлсин, халқ даҳосининг турғунлик, мажозийлик, ифодалилик каби хусусиятларини ўзида жам этган дескриптив шаклли пурмаъно фикрларнинг лисоний тадқиқот материали сифатида олиниши ҳақида кетаётганлиги аён бўлади.

Ҳар бир тилда ушбу миллатнинг маданияти, урф-одатлари, удумларини ёритувчи, дунёқараши, турмуш тарзи, этик ва эстетик меъёрларини ифодаловчи ифо-